

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI**

**O'ZBEKISTON
RESPUBLIKASI
YOZUVCHILAR UYUSHMASI**

O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Respublika onlayn ilmiy-nazariy anjuman materiallari to'plami

Akademik
Aziz Qayumov
tavalludining 95 va
professor Laziz Qayumov
tavalludining 90 yilligiga
bag'ishlanadi

2020-yil
6-7-noyabr

**O‘zbekiston Respublikasi Yozuvchilar uyushmasi
O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi
Muqimiy nomidagi Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Farg‘ona viloyati yozuvchilar uyushmasi
Qo‘qon shahar hokimligi**

**Akademik Aziz Qayumov tavalludining 95 va professor Laziz Qayumov
tavalludining 90 yilligiga bag‘ishlangan „O‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb
masalalari: muammo va yechimlar“ mavzusidagi Respublika onlayn ilmiy-nazariy
anjumani materiallari**

2020-yil 6-7-noyabr

Mas’ul muharrir: M.Atadjanov, Qo‘qon DPI rektori

Tahrir hay’ati:

E.Siddiqova , O‘zbekiston xalq shoirasi, senator.

**N.Jabborov, A.Navoiy nomidagi O‘zbek tili va adabiyoti universiteti professori,
filologiya fanlari doktori.**

J.Eshonqul, A.Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi direktori.

Z.Qobilova, Qo‘qon DPI O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti dekani

D.Zohidova, Qo‘qon DPI o‘zbek adabiyoti kafedrasi mudiri, f.f.n., dotsent

B.Abdurahmonova, Qo‘qon DPI dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

S.Usmonova, Qo‘qon DPI katta o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

S.Mirzayeva, ADU professori, filologiya fanlari doktori.

A.Turdaliyev, filologiya fanlari nomzodi.

Nashrga tayyorlovchi:

D.Asqarov, o‘zbek tili va adabiyoti magistranti

**Ushbu to‘plam Qo‘qon davlat pedagogika instituti ilmiy Kengashining
2020-yil 30-oktabrdagi 3-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.**

**Eslatma: To‘plamga kiritilgan maqolalar shakli va mazmuniga shaxsan
mualliflarning o‘zlari javobgardirlar**

этикод билан боғлиқ ҳолатлар учрайди. Шаҳарнинг жанубий қисмида қадим ўтмишда Бихор Чорсу деган жой бўлган. Бихор –ибодатхона, чорсу – тўрт томонга йўл кетган катта майдон ёхуд тўрт томони бозор бўлган майдон, бинобарин, Бихор Чорсу ибодатхонаси бор майдон деганидир. Вақтлар ўтиши билан “Бихор Чорсу” атамаси талаффузда “Бақачорсу” шаклига келиб қолган¹. Шаҳарнинг шимоли-шарқий томонида “Навбахор” мавзеси жойлашган. Бир вақтлар бу ерга янги ибодатхона қурилган уни Навбихор – Янги ибодатхона деб номланган, вақтлар ўтиб талаффузда бу сўз ҳам ўзгаришга учраб “Навбахор” кўринишига келиб қолган.

Хулоса қилиб айтганда, жой номлари ўтмишдан сўзлайди, маълум даврларда халқнинг қадим диний этикоди, аجدодларининг касб-кори, манзилнинг географик жойлашуви ва ҳоказолар ҳақида маълумотларни ўзида саклайди, уни ўрганиш ва келажак авлодларга етказиш ўтмиш ва келажакни боғловчи воситадир.

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA “VATAN” KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI

**D. Hayotova,
BuxDU, o‘qituvchi**

Lingvokulturologiya tilshunoslikning yangi yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, til va madaniyatning to‘qnashuvi asosida hosil bo‘lgan va bir vaqtning o‘zida barcha xalqlarning tilida aks etadigan madaniyat, urf-odat, an‘analarni o‘rganadigan fan hisoblanadi. Shuningdek, lingvokulturologiya fani orqali milliy qadriyatlar, an‘analar va madaniy shakllarning lison (ong) va tilni shakllantirishi; uni ma‘lum bir jamiyatga xos bo‘lgan qolipga solishi; mustaqil fikr yuritish ko‘nikmasini hosil qilishini ham o‘rganishimiz mumkin. Bundan shu ayon bo‘ladiki, lingvokulturologiya fanida tadqiq qilinayotgan til orqali nafaqat hozirda mavjud til xususiyatlarini, balki, o‘tmishda va hozirda shu tilda muloqot qilgan xalq madaniy hayoti, urf-odati va qadriyatlarini ham bilib olish mumkin. Demak, bu o‘rinda lingvistika (lingvokulturologiya) xalqlarni yanada chuqur o‘rganishda madaniyatshunoslik, tarix, psixologiya, etnografiya kabi fanlar bilan hamkorlik qilishini ta’kidlash joiz.

Lingvokulturologiya fanining tadqiqot obyekti sifatida, asosan, xalq og‘zaki ijodi namunalari olishimiz mumkin. Negaki ibora, maqol, matal, hikmatli so‘z va metaforalar asrlar osha lingvistik omil asnosida milliy qadriyat va an‘analar, umuman, o‘sha millat haqida to‘liq ma‘lumot saqlanib qolgan bebaho xazina sanaladi. Buyuk rus tilshunosi Larin iboralarga quyidagicha ta’rif bergan: “Iboralar har doim xalq dunyoqarashini, ma‘lum davrga xos ustuvor g‘oyalarni, jamiyat qurulishini ifodalaydi. Bu tong yorug‘i quyosh shu‘lasi orqali ayon bo‘lganidek aniq ifodalanadi”.

Ma‘lum bir tilni o‘rganish uchun unga qardosh tilni ham chog‘ishtirib ko‘rish va har ikkalasini qiyosan tadqiq etish tilshunoslik fani uchun yaxshi metodlardan biri

---

¹ Муҳаммад Яҳёхон Хўқандий. Хўқанди латиф манокиби. “Маворауннахр” нашриёти, Тошкент. 2018, 27-бет.

sanaladi. Shunday ekan, lingvokulturologiyada ham bir-biriga har taraflama yaqin va o'xshash bo'lgan bir oilaga mansub tillarni o'rganish yaxshi samara beradi. Zero, bazi holatlarda madaniy qadriyatlari, joylashish o'rni, mansub bo'lgan til oilalari, gramatik qurilishi, leksikasi jihatdan butunlay farq qiladigan tillar lingvokulturologik asnoda o'rganilganda xalq og'zaki ijodi namunalariidagi mavjud o'xshashlik tadqiqotchini hayratga soladi. Qadimdan mavjud bo'lgan "Buyuk ipak yo'li" va boshqa iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy aloqalar natijasida turli millat va elatlar adabiyotida paydo bo'lgan ijod namunalarini bugungi avlodga meros qilib qoldirilganligini isbotlaydi.

XXI asrda lingvistika nafaqat aloqa-aralashuv vositasi bo'lmish tilni, balki millatning madaniy belgisini yoritib beradigan yangi yo'nalishni ham tadqiq eta boshladi. Tilga bunday yondashuv V.Gumboldt va A.A.Potebnya kabi olimlarning qo'ygan tamal toshlari asosida bo'ldi. Shu o'rinda V.Gumboldtning: "Millatim tiliga qo'yilgan to'siq mening dunyoqarashimga qo'yilgan to'siq demakdir", degan fikri har bir xalq tili uning madaniyati, urf-odati va hatto, dunyoqarashi bilan naqadar bog'liq ekanligini yana bir karra isbotlaydi. Shunday ekan, har bir tilni o'rganar ekanmiz, tadqiq etiladigan davr, millat, uning madaniy hayoti, mavjud siyosiy tizim, mamlakatning iqtisodiy ahvoli kabi xususiyatlarni bilish va tadqiqot ishida aniqlangan ma'lumotlarni inobatga olish juda muhim omil sanaladi.

Til kishi yashayotgan haqiqiy hayotni tasvirlab bera oladigan muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli g'arb davlatlari falsafasi bir necha ming yillar mobaynida "tilshunoslik ombori"dan unumli foydalangan holda boyib bormoqda. Hozirgi davr buyuk faylasuflaridan biri bo'lmish A.M.Xaydegger tilni "Qulayliklar uyi" deya ta'riflaydi. Shuning uchun ham, lingvistika – til haqidagi fan, har qanday ijtimoiy fanni o'rganish jarayonida muhim metodologik asos, baza (ombor) vazifasini o'taydi. Demak, xalqlar madaniyati yoki madaniyatshunoslik fanlarini o'rganish jarayonini ham tilshunoslik fanidan ayri holda tasavvur qilib bo'lmaydi. Shunday ekan, lingvokulturologiya fanida til nafaqat hozirgi xalqlar mentalitetini, balki qadimgi davr xalqlari dunyoqarashi, ularni o'rab turgan atrof-muhit, mavjud jamiyat va o'ziga bo'lgan munosabati ham o'rganiladi. Chunki, yuqorida sanab o'tilgan belgi-xususiyatlarning bari xalq tomonidan yaratilgan va asrlar osha avloddan-avlodga o'tib kelayotgan maqol, matal, ibora, metafora va hikmatli so'zlarda saqlanib qolgan. Shu narsa qiziqki, odamzot o'z ona tili va milliy qadriyatlarini yoshlikdan o'zlashtirgan, o'rgangan taqdirdagina, haqiqiy ma'nodgi insonga aylanishi mumkin. Negaki xalqning eng nozik qadriyatlari va madaniyati shu til orqali gavdalanadi. Buni biz hammaga mashhur bo'lgan Tarzan va Maugli ismli bolalar hayotida sodir bo'lgan voqealar misolida ham ko'rishimiz mumkin. Zero, tug'ilganidan hayvonot dunyosiga tushib qolgan va shu sharoitda voyaga yetgan bolalarda hech qanday insoniy fazilat, madaniyat va hatto, lisoniy zabonning ham yo'qligi ularni o'z tengdoshlari va zamondoshlaridan tubdan ajratib turardi. Zotan, hayvonlar tilini o'zlashtirgan Maugli va Tarzan uchun shu jamiyat urf-odatlarini, an'analari va o'ziga xos bo'lgan madaniy hayot odatiy hol edi.

Atrofni o'rab turgan olam haqidagi ma'lumotlarning ko'pi insonlarga lisoniy omil asosida yetkazib beriladi. Shuning uchun ham, kishida moddiy olamdan ko'ra, ma'naviy olam qurshovi kuchliroq bo'lib, intellektual, milliy, ijtimoiy zarur bilimlarni shaxsiy leksikonda takomillashtirib boradi. Ko'p hollarda, hali amalda ko'rmagan va bilmagan voqea-hodisa, narsa-buyum, fan-texnika yangiliklari haqida qandaydir lug'at boyligi va

uning izohlangan tasavvuri xalq ongida mavjud bo'ladi. So'z qo'llash mahorati ham kishining jamiyatga qanchalik moslashganini, barcha yangiliklardan xabardorlik darajasini ko'rsatadi. Ko'p hollarda, leksik qobiliyat insonning jamiyatdagi mavqeyini ham belgilab beradi. Hatto, faylasuflar: "ma'lum so'zni butunlay anglab yetish uning moddiy holatini o'rganishni osonlashtiradi", deyishadi. Ya'ni, yaratilgan kashfiyotning o'zini ko'rishdan oldin uning nomlanishi va xususiyatlarini o'rganish qo'lga kiritilgan ishni tushunishni birmuncha yengil qiladi.

Demak, lingvokulturologiya fani ma'lum xalq madaniy hayoti, undagi yutuq va kamchiliklar, yaratilgan yangiliklar va kashfiyotlarni lingvistik omil asosida o'rganadi, deyish mumkin. Shuningdek, lingvokulturologiyada insoniyat umri davomida mavhum saqlaydigan sir-sinoatlardan eng muhimi ya'ni, ma'lum bir xalqqa tegishli bo'lgan lingvistik abstrakt tushunchalar ham o'rganiladi. Uni ochish yoki javobini topish orqali millatning asrlar davomida qilgan ishlari, bajargan amallari hamda erishgan yutuqlari va hatto, boshqa xalqlardan sir saqlagan tilshunoslikka oid tushunchalarini ham bilib olish mumkin. Shunday ekan, bizning maqsadimiz tilshunoslik ortida yashiringan, barcha xalqlarga xos bo'lgan ichki va madaniy xususiyatlarni aniqlashdir.

"Vatan" konsepti ko'p qirrali bo'lib, unda xalqning o'tmishi, buguni kelajagi mujassamdir. Inson ulg'aygan sari uning Vatan haqidagi tushunchasi ham kengayib boradi. Vatan har bir kishining qalbida yashaydi. Vatan atamasiga ulug'lar, donolar turli sifatlar berishgan. "Vatan – odamning kindik qoni to'kilgan yer" degan ta'rifiga o'zbek yozuvchisi Tohir Malik quyidagi fikrlarni bildiradi: "Agar tug'ilgan yer to'la ma'noda Vatan bo'lganida edi, biz tomonlarda tug'ilib o'sgan nemislar, yunonlar, yahudiylar, Qrim tatarlari va yana boshqa millatning vakillari ota-bobolari yurtiga ko'chib ketmas edi". Vatan ostonadan emas, balki har bir kishining qalbidan, vijdonidan boshlanadi. Vatanga muhabbatni jamlay olgan yurak faqat odam bolasiga xosdir.

Heimat so'zini etimologik tahlil qiladigan bo'lsak, bu so'zning paydo bo'lishi (Mittelhochdeutsch-1050 yildan 1350 yilgacha bo'lgan)1050-1350-yillarga borib taqaladi va *heimote, heimuote, heimoti* "joy", "makon"; "inson tug'ilgan joyi", "o'zini o'z uyidek his qiladigan joy" ma'nosini anglatadi. Nemis tilida *Heimat* so'zi fonetik o'zgarishga XV asrda duch kelgan. XVII asrgacha bu so'z sredniy rodga qo'llanilgan. Hozirgi kunda biz bu so'zni jenskiy rod bilan ishlatamiz, ammo hozirgi kunda ham ba'zi hududlar shevasida sredniy rodga ishlatilyapti. *Heimlich* sifati ham XVIII asrdan boshlab olmon tilida qo'llanilgan va "Vatanga taalluqli", "tug'ilib o'sgan joyga ta'luqli" ekanligini bildiradi. Aka-uka Yakob va Vilgelm Grimmlarning "*Deutsches Wörterbuch*" kitobida *Heimat* va *Vaterland* so'zlarining asosiy ma'nolari haqida ma'lumotlar mavjud. *Vaterland* so'zi *Heimat* so'zidan keyin paydo bo'lgan.[8]

"*Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache*" kitobida *Heimat* leksemasini ikkita ma'noga ajratadi:

a) *Land, Landesteil oder Ort, in dem man [geboren und aufgewachsen ist] oder sich durch ständigen Aufenthalt zu Hause fühlt (oft als gefühlbetonder Ausdruck enger Verbundenheit gegenüber einer bestimmten Gegend);*

b) *Ursprungs, Herkunftsland eines Tiers, einer Technik oder anderes.*

Ularning birinchisida, insonning muayyan joyga, uning qayerda tug'ilganiga bog'liqligi haqidagi insoniy tuyg'ularga asoslanadi, bu qiymat insonning biror joyga

bog'lanishiga asoslanadi. Leksemaning ikkinchi ma'nosi sof moddiy asosni aks ettiradi, chunki u mamlakatning kelib chiqishini yoki hayvonot dunyosi yoki texnologiya dunyosining yaratilishi kabi ma'nolarni ko'rsatadi.

“Meyer neues Lexikon”da quyidagi fikrlar berilgan: “*Heimat, subjektiv von einzelnen Menschen oder kollektiv von Gruppen, Stämmen, Völkern, Nationen erlebte territorial Einheit, zu de rein Gefühl besonders enger Verbundenheit besteht*”. Ushbu talqinda yana ma'lum bir hududga bog'lanish tuyg'usini haqida gap ketgan bo'lib, ammo bu bog'lanish shaxs yoki odamlar guruhida ularning subyektiv dunyoqarashi asosida shakllangan, lug'at tuzuvchilar bu odamning tug'ilgan joyiga bog'liqligini ko'rsatmaydilar. “Das Psychologie - Lexikon” kitobida insonning tug'ilgan joyga intilishi haqida gap boradi. Odatda bu inson o'sib-ulg'aygan va bolaligini o'tkazgan joyga bog'liqlik tuyg'usi ko'proq ma'lum bir landshaftda, o'ziga xos muhitda va millat va xalqida ko'proq namoyon bo'ladi. Umuman olganda, “ota-ona uyi” tushunchasi inson hayotida katta ahamiyatga ega, chunki Vatandan uzoqda, “chet elda” yoki “begona yerda” inson o'z bolaligini, tug'ilib o'sgan joyini sog'inib yashaydi. [7]. Nemis tilida “Vatan” konsepti ikkita leksema bilan beriladi: *Vaterland* va *Heimat*. Bu ikki so'zning qo'llanilishi tarixiy voqealarga borib taqaladi. Germaniya ministiri bo'lgan faylasuf Y. Gebbel (16-mart, 1942 yilda) o'zinig farmoyishida har bir kishi Vatan uchun o'zini qurbon qilib, qahramon bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Shu farmoyishdan so'ng olmon xalqi *Heimat* so'zi o'rnida *Vaterland* so'zini ishlata boshlashdi. [3]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'rayeva M. M. Fransuz va o'zbek ertaklarida modallik kategoriyasining lingvokognitiv, milliy-madaniy xususiyatlari. Monografiya. Fanlar akademiyasining “Fan” nashryoti. – Toshkent, 2016
2. Jo'rayeva M.M. Fransuz va o'zbek ertaklarida modallik kategoriyasining lingvokognitiv, milliy-madaniy xususiyatlari. Filolog. fan. diss. Toshkent, 2017. –B. 45;48
3. Игнатова. Е. М. Концерт Родина в социально-культурном контексте Германии. Вопросы филологии-2006-№ С-8
4. Аскольдов С. Концепты слова Русская Словесность. М, 1997, – С. 269
5. Арутюнова Н. Д. Воля и свобода / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Космос и хаос. Концептуальные поля порядка и беспорядка. – М. :Индрик, 2003. – С. 73–100.
6. Пименова М. В. Концепт сердце : Образ. Понятие. Символ : монография / М. В
7. Das Psychologie – Lexikon.-Deutschland,2008
8. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm.-Berlin,2013.

2.	Mirhojiddin Jamoliddinov , QDPI, dotsent, Mo'ydinova Gulbahor , Bag'dod tumani 28-maktab o'qituvchisi. Laziz Qayumov – Hamza ijodi tadqiqotchisi.	187
3.	Abdusalom Samadov , SamDU, dotsent. Adabiyot nazariyasi ta'limida adabiy aloqalar va o'zaro ta'sirning o'rni.	188
4.	Rahmonova Shahnoza , ToshDO'TAU, katta o'qituvchi, (PhD). XX asr ikkinchi yarmi o'zbek she'riyatida xafif bahri vaznlarining qo'llanilishi	193
5.	Feruzaxon Qurbonova , QDPI, katta o'qituvchi. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali dars samaradorligini oshirishning o'ziga xos jihatlari.	197
6.	Hikmatxon Ahmedova , Ona tili ta'limida mumtoz matnlardan foydalanishning o'ziga xosliklari	201
7.	Sofiya Usmonova , QDPI, katta o'qituvchi. Qo'qon shahridagi ayrim oykonimlar xususida.	206
8.	Hayotova Dilafro'z , BuxDU, o'qituvchi. Nemis va o'zbek tillarida “Vatan” konseptining lingvokulturologik talqini.	208
9.	E'zoz Qobilova , QDPI, katta o'qituvchi. O'quvchilarni qo'shiqlar orqali vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.	212
10.	Oygul Sobirova , QDPI, o'qituvchi. Talabalarga folklor qo'shiqlarini o'g'atishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish.	214
11.	Mahmuda G'iyosiddinova , NamDU, magistrant. Oybekning “Navoiy” romanida Navoiy va Behzod tasviri.	216
12.	Muzayyana Sobirova , QDPI, talaba. Millatning kelajagi – ustozlar qo'lida.	217